

УДК 811.1612:81'37

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2024.1.3>**Анастасія ГАСАНОВА-ЛЕБЕДЄВА**магістрант освітньої програми «Психологія», Міжрегіональна Академія управління персоналом,
lebedyeva6@gmail.com

ORCID: 0009-00021094-1958

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ МІСТА КИЄВА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття заснована на дослідженні когнітивних процесів у мозку дитини як індивіда та розкриває неоднозначність мовної ситуації у закладах дошкільної освіти м. Києва. Актуальність проблеми з точки зору психолінгвістичного аналізу та нейропсихологічної діагностики до сьогодення залишалася невизначеною. Важливість даного питання полягає у невизначеності рівня володіння дітьми державною мовою та її розвитку у столиці в цілому. У фокусі умови активної взаємодії дитини, яка опановує мовні коди у комунікації із соціальним оточенням, зокрема, це – батьки, сім'я, родина, педагоги, вихователі, інформаційний контент, однолітки або інші оточуючі діти. Мовна поведінка оточення дитини у виховному процесі допомагає зрозуміти прогалини у володінні українською мовою та забезпечити дітям системний підхід до оволодіння державною мовою, що дозволить ефективно опанувати у подальшому шкільну програму.

На підставі отриманих результатів проаналізовано подальші освітні втрати у дітей в початковій школі. При цьому, досить високою залишається комунікативна потужність контактної російської мови, в тому числі й серед дітей різних вікових груп населення, функціонування мови і мовлення не тільки у неформальному (родина, оточення), а також й у формальному спілкуванні, як то дошкільні заклади, дитячі садки, центри нагляду за дітьми, тощо.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна освіта дітей, дошкільна освіта, українська мова, володіння державною мовою, психологічне виховання, сучасна соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку.

Anastasiia Hasanova-Lebedieva. PSYCHOLINGUISTIC STUDY OF THE LANGUAGE SITUATION IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS OF THE CITY OF KYIV AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

The article is based on the study of cognitive processes in the child's brain as an individual and reveals the ambiguity of the language situation in preschool education institutions in Kyiv. The relevance of the problem from the point of view of psycholinguistic analysis and neuropsychological diagnosis remained unexplained until today. The importance of this issue lies in the uncertainty of the level of children's mastery of the state language and its development in the capital as a whole. The focus is on the conditions of active interaction of a child who masters language codes in communication with the social environment, in particular, parents, family, relatives, teachers, educators, informational content, peers or other surrounding children. The language behavior of the child's environment in the educational process helps to understand the gaps in the Ukrainian language and provide children with a systematic approach to mastering the state language which will allow them to effectively master the school program in the future.

Based on the obtained results, further educational losses among children in primary school were analyzed. At the same time, the communicative power of the contact Russian language remains quite high, including among children of different age groups of the population, the functioning of language and speech not only in informal (family, environment), but also in formal communication, such as preschools, kindergartens, kindergartens, childcare centers, etc.

Key words: language situation, language education of children, preschool education, Ukrainian language, mastery of the state language, psychological education, modern social situation of preschool child development.

Постановка проблеми. Соціально-психологічною тенденцією у сьогоденному українському середовищі є ситуація масового контактного змішання мовного коду (суржик) у дитячому двомовному середовищі, де переплітаються російська та українська мови як близькоспоріднені, що призводить до ускладнення відокремлення їх при неформальному спілкуванні, мовленнєвих втрат у дітей, зокрема, перетворення державної мови, штучного об'єднання елементів наведених двох мов без дотримання літературної складової. Які можуть призводити до:

- негативної реакції соціального оточення;
- поведінкових труднощів;
- проблем в адаптації, комунікації;
- посилення тривоги й занепокоєння у дошкільнят;
- формування негативних компенсаторних стратегій;
- проблем у навчанні дітей дошкільного віку [12, с. 51–55].

Основною складовою частиною образу світу дитини дошкільного віку є те, як вона опановує мовні коди під впливом дорослого. Дитина виробляє цілий ряд навичок завдяки

дорослому, між іншим, це: опанування, розуміння, продукування, засвоєння другої мови [4, с. 45–50; с. 94–100; с. 154–161; с. 225–233].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Популярності і поширеності формування мовленнєвої компетентності приділено велику увагу. Дослідження здійснювалося як класиками так і сучасними науковцями у таких напрямках: психологічному (Ж.В. Фриц, Пиаже, Т.О. Піроженко, С.Д. Максименко та ін.); психолінгвістичному (Л.В. Засєкіна, С.В. Засєкін, М.Н. Коваль, та ін.); лінгвістичному (М.П. Кочерган, М.Я. Плющ, В.М. Русанівський, Л.В. Щерба та ін.); нейропсихологічному (В.М. Князев, К.Л. Мілютіна, Н.Г. Рубель); лінгводидактичному (А.М. Богуш, М.С. Вашуленко, Н.В. Гавриш та ін.) Проблемі формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку стали предметом досліджень (Т.П. Чорна, О.В. Низковської, М. Максимової, А. Федорової, Т.С. Гужанова та ін.). Зауважимо, що дослідження мовної ситуації у закладах дошкільної освіти міста Києва ще не було проведено. Цим викликана **актуальність** розвідки.

Визначення мети та основних завдань дослідження.

У ході розробки дослідження ставились такі цілі:

- ознайомитись зі всіма чинниками впливу на опанування рідною мовою серед дітей дошкільного віку;
- узагальнити мовну політику сімейного та родинного кола на підставі зібраних даних [3];
- виявити поточну ситуацію оволодіння державною мовою у закладах дошкільної освіти [1; 2; 17];
- результати дослідницької роботи, впливу всіх розроблених і дотриманих чинників [8, с. 124–130; 9, с. 35–38; 10].

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки авторській методиці опитування, було охоплено максимальну кількість респондентів та виявлено усі чинники впливу на мовну ситуацію у закладах дошкільної освіти та виявлені необхідні аспекти поставлених питань. Загальна кількість опитаних склала 998 осіб. За основу у дослідженні взято вікову категорію дітей від 1,5 до 7 років. В опитуванні охоплено всі райони столиці (Голосіївський, Оболонський, Печерський, Подільський, Святошинський, Солом'янський, Шевченківський, Деснянський, Дніпровський, Дарницький). Особисте спілкування авторки, спостереження за респондентами та анкетування, яке складається з різних параметрів і характеристик, таких як:

- мова родинного спілкування;
- мова спілкування дитини в сім'ї;

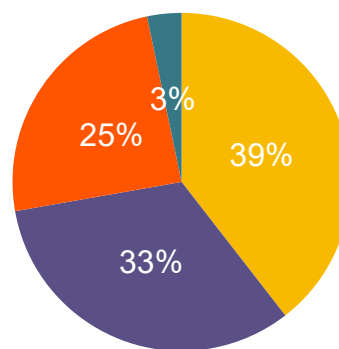
- мова спілкування дитини із друзями;
- мова, на якій дитині викладають у дошкільному закладі;
- мова спілкування дитини у процесі навчання;
- мова спілкування дитини із оточуючими сторонніми людьми;
- мова, якою спілкується персонал у закладах дошкільної освіти;
- мова споживання дитиною контенту в мережі інтернет, по
- телебаченню, у книгах, журналах, тощо.

Усі наведені фактори, окремо або сукупно, можуть впливати на дитину, призводячи до затримки у формуванні мовних одиниць. Мовленнєве спілкування дитини відбувається у процесі формування комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Особливу актуальність розуміння цього факту продемонстровано на Діаграмі 1, яка відображає результати опитування щодо мови родинного спілкування серед респондентів?

Показані результати щодо кількісних показників мови родинного спілкування підтверджує наявність різних форм українсько-російської двомовності, що демонструє нам близько 25% змішаної двомовності реципієнтів. У результаті ми бачимо орієнтовно 33% суржика та 39% україно-мовних родин і приблизно 3% мови меншин. Результат цього опитування демонструють, що діти, перебуваючи вдома, володіють певними кодами родинного спілкування. Таким чином, мова спілкування в розвитку онтогенезу набуває фундаментальної функції у спілкуванні та подальшої взаємодії у різних колективах. При цьому дитина не зможе вільно перемикатися з одних мовних одиниць на інші, тому що починає опановувати свою рідну мову ще з моменту народження. Опанувавши мовні коди тієї мови,

■ Українська ■ Російська ■ Суржик ■ Інше

Діаграма 1

якою з дитиною розмовляли у сім'ї та родині до моменту взаємодії з різними колективами у закладах дошкільної освіти, російськомовні та іншомовні діти набувають досвід «соціальної незручності» та труднощі у навчанні.

Із спостереження авторки та проведеного опитування можна зробити висновки, що діти дошкільного віку, які потрапили в інше мовне середовище не в змозі розрізнити та розуміти мовні коди іншої мови. Для цього потрібно додаткове пояснення дитині та штучний перехід на іншу мову. У випадках, коли з дитиною розмовляють не її рідною мовою, створюється навантаження на психологічному рівні та розвиток мозку дитини дошкільного віку сповільнюється. Тому діти не можуть оволодіти фонологічною обізнаністю та зрозуміти звукову структуру мови. Таким чином, дошкільнята не розуміють, що намагається донести до них, наприклад, вихователь у дитячих закладах. Дитині віком до 6–7 років повинно бути зрозуміло все, що з нею відбувається, в іншому випадку у дітей на психологічному рівні виникає стрес. А стрес у дошкільній освіті – це несприятливі умови для розвитку дитини. Отже, дозрівання не чисто біологічна структура (система), а людська, тобто вже біосоціальна. Ефект сензитивності виникне, якщо цей період дозрівання сполучиться з отриманням індивідом адекватного соціального впливу [14, с. 14].

На Діаграмі 2 відображено результати надання відповідей респондентами на запитання «якою мовою Ваша дитина спілкується в сім'ї?». То ж ми бачимо погіршення показника щодо володіння державною мовою дитини у порівнянні з результатами, відображеними на Діаграмі 1. Навіть коли мова родинного спілкування російська, а з дитиною спілкуються вдома українською, то результа-

том такої взаємодії стає «дитячий суржик». Теж саме і навпаки. Коли аудіальна інформація передається змішаними кодами різних мов (суржик), для дитини вона стає мовленнєвою інструкцією. Таким чином з опитування ми можемо зробити висновки, що будь-яке спілкування мовними одиницями з дитиною несе за собою ряд наслідків у мовній поведінці дитини. Найбільший вплив на формування мовленнєвої функції процеси міжпівкульної взаємодії здійснюють у перші роки життя [13, с. 82]. Таким чином підтверджується той факт, що дитина дошкільного віку не в змозі перемикає різні мовні коди без додаткового втручання дорослого.

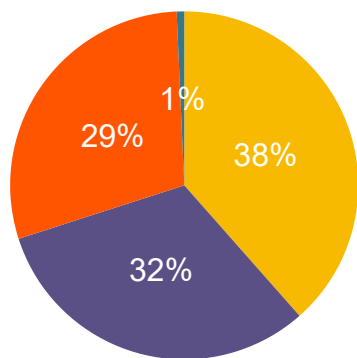
Тому слід зазначити всю відповідальність обраної сімейної та родинної політики, де знаходиться дитина дошкільного віку. Від того якою мовою буде володіти маленька дитина у майбутньому залежить які їй прийдеться пройти психологічні випробування у дошкільній освіті та які втрати будуть в майбутньому у шкільному просторі.

Важливо також зазначити, що мовні коди сімейного і родинного спілкування не завжди збігаються.

На Діаграмі 3 відображено кількісні показники у процентному співвідношенні щодо того, якою мовою дитина спілкується з друзями?

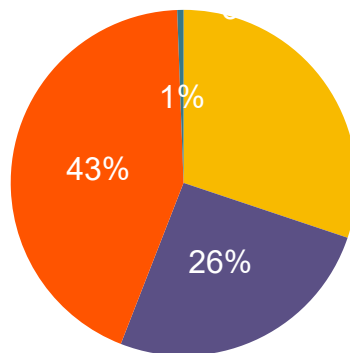
Результати демонструють нам збільшення відсотка суржика, витіснення державної мови серед дітей молодшого дошкільного віку. Як вже було показано на діаграмах 1 та 2 щодо мови спілкування дорослих з дітьми, можна зробити висновки, що з психолінгвістичної точки зору у дитини виникають соціальні незручності так як близько 30% дітей розмовляють українською мовою, близько 26% російськомовні із спостереження авторки, ці діти не взаємодіють один з одним. Таким чином дитина не може у дошкіль-

■ Українська ■ Російська ■ Суржик ■ Інше

Діаграма 2

■ Українська ■ Російська ■ Суржик ■ Інше

Діаграма 3

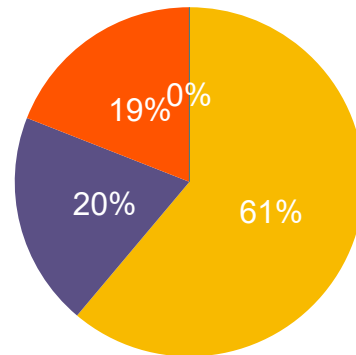
ній освіті при спілкуванні із друзями без допомоги дорослого розрізняти самостійно різні коди тієї чи іншої мови.

Показані результати опитування щодо кількісних показників мови спілкування дитини у навчальному просторі дошкільної освіти демонструють нам значний відсоток спілкування (викладання) у державних установах України саме недержавною мовою, тим самим порушуючи законодавчі норми щодо спілкування українською мовою у державних установах [7]. Виникають провідникові труднощі, проблеми у навчанні, адаптації, комунікації, проблеми у наданні якості освітнього процесу дітям дошкільного віку. У подальшому проблемою є наступні освітні втрати: близько 39% дітей не зможуть у початковій школі належним чином зрозуміти викладений матеріал. У закладах дошкільної освіти зокрема навчально-виховної роботи [5, с. 10–19] недостатньо приділяється увага цього питанню, що спричинює ускладнення процесу формування комунікативних здібностей дитини.

Відображені результати опитування мови спілкування дитини у навчальному просторі дошкільної освіти демонструють нам, що україно-російська двомовність заважає дитині дошкільного віку оволодіти рідною мовою. Також на діаграмі показано збільшення суржика у дітей дошкільного віку: близько 50% дошкільнят отримують негативну реакцію соціального оточення. За допомогою діалогу з більш досвідченими членами суспільства діти починають використовувати мову для керування своїм мисленням і діями і набувають необхідні для даної культури знання і навички [16, с. 171]. Якщо дитина з певних причин ізольована від повноцінного мовленнєвого спілкування української мови у дошкільні роки, це негативно позначається на її подальшому розумовому і мовному розвитку [6, с. 3].

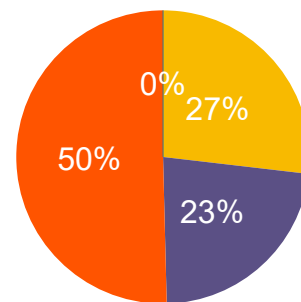
Отримані результати демонструють змішану форму спілкування персоналу у дошкільних закладах, що призводить до освітніх втрат у навчанні дітей. Особливість мовленнєвої діяльності полягає в її «обслуговуючому» характері, інтеграції в усі сфери життєдіяльності дитини – це стосується як мовної, так і мовленнєвої діяльності дитини дошкільного віку. Мозок дитини так створений, що (від 4–7 років) дитина здатна вирішити багато завдань інтуїтивно, але її мислення все ще ґрунтується більше на сприйманні, ніж на логіці, вона вбирає в себе всю інформацію та відокремити її не може, тобто «все що потрапляє у мозок, там і залишається». Крім того, як показано на діаграмі, персонал спілкується: близько 37% російською мовою та близько 15%

■ Українська ■ Російська ■ Суржик ■ Інше

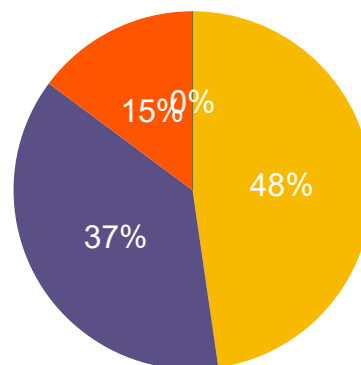
Діаграма 4. Якою мовою вашій дитині викладають у дошкільних закладах? (дитячі садки, центри розвитку, тощо)

■ Українська ■ Російська ■ Суржик ■ Інше

Діаграма 5. Якою мовою Ваша дитина спілкується під час навчання?

■ Українська ■ Російська ■ Суржик ■ Інше

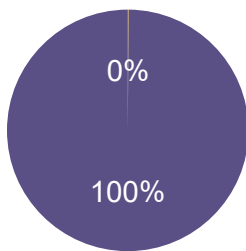
Діаграма 6. Мова спілкування персоналу у дошкільному закладі? (няні, репетитори, прибиральниці, кухар, тощо)

«суржиком» у державних установах. У дітей дошкільного віку нерозвинений у повному обсязі, який становить основну частину кори мозку людини. Відповідно тому дитина дошкільного віку демонструє та говорить те, що вона чула, бачила. Дитина навчається, між іншим, мовою через спілкування оточуючих її людей, тому ми бачимо як результат в дошкільних закладах навчальні мовні втрати дитини.

Відображені результати щодо зміни під час спілкування із сторонніми людьми, звертання до дитини іншим мовним кодом побутової мови, із спостережень авторки вказують, що діти не розуміють зверненого мовлення та докладне пояснення дітям особливості мовленнєвої конструкції не дало позитивних результатів. Таким чином діти дошкільного віку не можуть перемикатися з однієї мови на іншу, тому що на цей процес у мозку потрібно більше часу або постійного виправлення та розрізнення мов. Роблячи висновки, ми можемо зазначити, що дитина повинна чути чіткі мови, не змішувати їх і розрізняти структури мовних конструкцій. На підставі отриманих даних у дітей дошкільного віку відбувається посилення тривоги й занепокоєння, формування негативних компенсаторних стратегій. Зауважимо, у ході дослідження з'ясовано, що близько 1% українських дітей можна назвати білінгвами (двомовні), відповідно 99% дітей – монолінгвами (одномовні). У деяких випадках це призводить до того, що дитину починають сприймати як «нерозумну», «нетямущу», але дитина може і не володіти іншим мовним кодом.

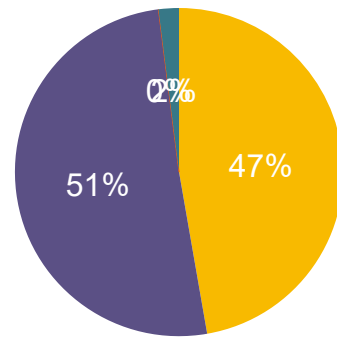
Відповідно до запитання, який контент споживають діти дошкільного віку, близько 51% є російськомовним, таким чином у дітей дошкільнят не тільки сформувався згаданий

■ Так ■ Ні

Діаграма 7. Чи може ваша дитина (діти) під час спілкування із сторонніми людьми (інші діти, дорослі) змінити мову спілкування (українську/російську мови)?

■ Українська ■ Російська ■ Суржик ■ Інше

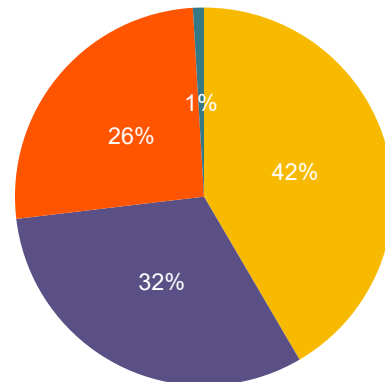
Діаграма 8. Мова споживання дитиною контенту у мережі інтернет, по телебаченні, у книгах, журналах, тощо?

«суржик», але і закладається культура російської нації, витісняючи та роблячи українську культуру неважливою для нового покоління, майбутніх громадян українського суспільства. Дана діаграма демонструє нам близько 47% україномовного контенту, який впливає на формування та володіння державною мовою. Соціальний розвиток дитини дошкільного віку зі спостережень в ході опитування авторки спостерігається різний соціальний розвиток та не виконуються елементарні правила культури спілкування дітей дошкільнят з дорослими та однолітками.

Висновки дослідження та перспективи на майбутнє (діаграма 9).

Як зазначено, загальний показник впливу соціально-психологічних факторів на процес володіння державною мовою серед дітей складає: близько 42% україномовних дітей, 32% російськомовних, необхідно також відзначити 26% суржика і 1% мови меншини.

■ Українська ■ Російська ■ Суржик ■ Інше

Діаграма 9

Зокрема, ми бачимо як впливають різні мовленнєві групи на розвиток дитини дошкільного віку. Формування мовних навичок рідної мови добігає свого кінця приблизно на третьому році життя дитини. Таким чином у випадках, коли вдавалося стабілізувати соціальну ситуацію на ранніх етапах онтогенезу, це призводило й до поступової стабілізації процесу розвитку мозку дитини. Особливу роль тут відіграє процес оволодіння дитиною різними психологічними знаряддями, головним із яких є мовлення. Мовлення дає змогу дитині відрегулювати і перебудувати свої взаємини з предметним світом, соціальним оточенням відповідно до ідеї [11, с. 24–26].

За результатами психолінгвістичного опитування та нейропсихологічної діагностики виявлено вплив усіх досліджуваних показників на мовленнєву поведінку дітей та напрямок їх мовленнєвого розвитку.

Визначальним чинником для розвитку навичок дитини є її мовне середовище. Також значний вплив на розвиток навичок і компетенцій дитини, знання нею державної мови та можливості у майбутньому опанувати шкільну програму, відіграють дошкільні навчальні заклади. Дезорганізованість (некомпетентність) персоналу у питанні дотримання принципів мовної поведінки з дітьми, бідність мовленнєвого середовища

та неусвідомлення значущості дотримання мовної поведінки всього процесу в навчанні, призводить до затримки належного розвитку дошкільнят у мовному питанні, часто взагалі викривлення у останніх уявлення про доцільність спілкування українською мовою та вдосконалення мовленнєвих навичок.

Крім того встановлено, що споживання контенту в XXI столітті відіграє важливу роль у психологічному формуванні когнітивної діяльності дитини дошкільного віку. Специфіка становлення особистості на етапі дошкільного дитинства потребує об'єднання зусиль педагогів та батьків у створенні соціокультурного розвивального середовища та адекватної психологічної атмосфери навколо проблеми становлення ціннісних орієнтацій дитини [15].

Державна мова – код нації та незламності країни. Державні установи закладають фундамент володіння державною мовою. Велика відповідальність також лежить на родинних та сімейних колах, де є діти дошкільного віку, тому що формування мовної політики починається вдома. Не змінюючи поведінку на підставі всіх вище приведених діаграм в подальшому розвитку та формування мовної поведінки дитини, ми отримаємо значні втрати в освітньому процесі у початковій школі, потім у середній, старшій та під час вступу до вищих навчальних закладів.

Література:

1. Актуальні проблеми та перспективи дошкільної освіти в сучасному освітньому просторі : зб. науково-методичних праць ; за заг. ред. О. О. Максимової, М. А. Федорової. Житомир : ФОП Левковець, 2019. С. 10–12 ; Гужанова Т. С. Місце «Методики формування мовленнєвої компетенції дошкільників» у підготовці майбутніх вихователів. 5 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). Науковий керівник : А.М. Богуш. Київ, 2021.
3. Базовий компонент дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) : нова редакція. Київ, 2021. 16–18 с.
4. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» / за заг. ред. О. В. Низковської. Тернопіль : Мандрівець, 2017. С. 45–50, с. 94–100, с. 154–161, с. 225–233.
5. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Літера ЛТД, 2011. С. 10–19.
6. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : підручник. А. М. Богуш, Н. В. Гавриш ; за ред. А. М. Богуш. Вид. 2-ге, доп. К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. 3 с.
7. Закону України про мову: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/76996.html>
8. Засєкіна Л. В., Засєкін С. В. Психолінгвістична діагностика: навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 124–130 с.
9. Коваль М. Н Психолінгвістика: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти магістерського рівня освітньо-професійної програми «Українська мова та література». Вінниця : Видавництво ФОП Ю.В. Кушнір, 2021. 35–38 с.
10. Князев В. М., Мілютіна К. Л., Дубашидзе Н. М., Рубель Н. Г. Робоча книга корекційного психолога. К. : ДІА, 2019.
11. Князев В. М. Нейропсихологічна діагностика : практичний посібник із проведення обстеження дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. К. : ДІА, 2023. 24–26 с.
12. Князев В. М. Нейропсихологічна діагностика: практичний посібник із проведення обстеження дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. К. : ДІА, 2023. 51–55 с.

13. Князев В. М. Нейропсихологічна діагностика: практичний посібник із проведення обстеження дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. К. : ДІА, 2023. 82 с.
14. Максименко С. Д. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України Проблеми сучасної психології 2019. 14 с.
15. Піроженко Т. О. Відображення проблеми ціннісних орієнтацій дитини дошкільного віку у сучасній теорії та практиці виховання.
16. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2012. 171 с.
17. Чорна Т. П. Формування мовної компетентності в дітей дошкільного віку. 2022.